

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Педагогічний факультет

Кафедра педагогіки і психології дошкільної та початкової освіти

ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ Я У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”

Виконала: студентка 4 курсу 471 групи
Спеціальності 012 Дошкільна освіта
Освітньо-професійної
програми Дошкільна освіта
Золотопуп Наталія Миколаївна

Керівник к.пед.н., доцент Вінник Т.О.
Рецензент к.філ.н., доцент Мироненко О.В.

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ Я У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	6
1.1. Характеристика особистісного розвитку дітей дошкільного віку..	6
1.2. Проблема формування образу Я у дітей старшого дошкільного віку.....	13
1.1. Особливості формування образу Я в старшому дошкільному віці.....	18
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ Я У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	27
2.1. Діагностика сформованості образу Я у дітей дошкільного віку.....	27
2.2. Організаційно-педагогічні умови формування образу Я у дошкільному віці.....	33
2.3. Педагогічний супровід розвитку та корекції образу Я дитини дошкільного віку	37
ВИСНОВКИ.....	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	45
ДОДАТКИ	
Додаток А. Кодекс академічної доброчесності	52
Додаток Б. Довідка про перевірку на текстові збіги у Науковій бібліотеці	53

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема формування образу Я стає в наші дні однією з найбільш актуальних. Вона тісно пов'язана з потребою визначення ступеня важливості людини, її здатності і можливості розв'язувати завдання сучасності, з проблемами цінностей сучасної людини, і нарешті, визначення останньою себе як частини соціуму.

На науково-методичному рівні актуальність обумовлена тим, що в силу своїх вікових особливостей, дитині дошкільного віку важко пояснити свій емоційно-психологічний стан, і в більшості випадків, вихователь не здатний вести з дитиною діалог з приводу її переживань. У зв'язку з цим актуальна ідея розвитку образу Я дошкільника на основі ситуацій, які будуть проектуватися в освітньому просторі закладу дошкільної освіти. Розвиток образу Я дитини дошкільного віку вимагає нових підходів і форм роботи, що орієнтують процес на ранню соціалізацію.

Не випадково сьогодні постійно збільшується кількість наукових досліджень, присвячених проблемам образу Я. Коли у науковій літературі згадують про Я-образ та порівнюють його з Я-концепцією, то часто мають на увазі (О. Бодальов і В. Столін), що він значно більшою мірою визначається зовнішніми соціальними факторами та використовується у тих випадках, де присутній ще хтось інший («Я концепція» – це для себе, а «Я-образ» – це для інших) [1; 10].

Проблемі вивчення образу Я було присвячено чимало уваги в роботах вітчизняних і зарубіжних психологів: К.А. Абульхановой, Б.Г.Ананьєва, А.С. Арсентьева, Р. Бернса, А.А. Бодалева, А.В. Іващенко, І.С. Кона, К. Левіна, А. Маслоу, К. Роджерса, С.А. Рубінштейна, А.Н.Славської, Е. Ельконіна та ін.

Питання формування образу «Я» на ранніх етапах онтогенезу аналізуються в контексті дослідження особистості, самосвідомості, процесів самопізнання, вироблення емоційно-ціннісного ставлення до

себе, саморегуляції в роботах Г. Абрамової, М. Боришевського, О. Запорожця, О. Кононко, В. Котирло, В. Мухіної, М. Лісіної, Н. Непомнящої, Є. Панько, А. Сілвестру, О. Смірної, Г. Урунтаєвої та інших.

У багатьох дослідженнях відзначається, що можливості освітнього процесу в закладах дошкільної освіти для формування у дітей уявлень про себе використовуються недостатньо. Тому виникає протиріччя між необхідністю формування образу Я у дошкільників і недостатньою розробленістю методики його формування. Це спонукало нас до вибору **теми дослідження**: «Формування образу Я у дітей дошкільного віку».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота виконана як складова науково-дослідної теми кафедри педагогіки та психології дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету «Формування професійної компетентності кадрового педагогічного потенціалу у системі суспільних трансформаційних процесів» (№ 0117U005614).

Об'єкт дослідження – процес формування образу Я дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови формування образу Я дітей дошкільного віку.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати організаційно-педагогічні умови формування образу Я та діагностувати рівень сформованості досліджуваного феномену у дітей дошкільного віку.

Завдання дослідження:

- 1) проаналізувати особистісний розвиток дітей дошкільного віку;
- 2) узагальнити особливості формування образу Я в дошкільному віці;
- 3) діагностувати сформованість образу Я дітей дошкільного віку;
- 4) обґрунтувати організаційно-педагогічні умови формування образу Я у дошкільному віці;
- 5) конкретизувати педагогічний супровід розвитку та корекції образу

Я дитини дошкільного віку.

Для розв'язання дослідницьких завдань використано такі **методи дослідження**:

1) теоретичні – аналіз, систематизація та узагальнення наукових ідей для уточнення сутності і структури образу Я дітей дошкільного віку, обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування досліджуваного феномену в освітньому процесі ЗДО;

2) емпіричні – вивчення досвіду розвитку та корекції образу Я дитини дошкільного віку; діагностичний експеримент для визначення сучасного стану сформованості образу Я дітей дошкільного віку.

Експериментальна база. Дослідження проводилося на базі закладу дошкільної освіти № 3 «Сонечко» Каховської міської ради.

Практичне значення дослідження – узагальнення проблеми формування образу Я в дошкільному віці можуть бути використані в практичній роботі вихователів, у змісті фахової підготовки студентів зі спеціальності «Дошкільна освіта».

Структура роботи. Наукова робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ Я У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Характеристика особистісного розвитку дітей дошкільного віку

Становлення індивідуальності пов'язано з розвитком змістовного і конструктивного «Я» дитини. Це свідчить про появу усвідомлення своєї особистості і перших уявлень про себе. Дитина дошкільного віку вже розуміє, до якої статі вона належить, засвоює статеві ролі і дізнається, як слід поводитися в суспільстві, керуючись соціальними нормами. Також, вона вже чітко розрізняє, що їй належить. Виявляючи своє ставлення до навколишнього світу, дитина відчуває гордість, провину, сором і так далі. У неї зароджуються механізми саморегуляції [8, с. 112].

Як сказав О.Л. Кононко [27], особистість не є цілісністю, обумовленою генотипом: особистістю не народжуються, особистістю стають. Сучасне трактування особистості виходить з розуміння сутності людини, що враховує сукупність всіх суспільних відносин. У соціумі особистість одночасно є вираженням суспільних відносин та їхнім результатом.

Структура особистості – цілісне системне утворення, психічні властивості, відносини, що мають соціальне значення, а також дії індивіда, які склалися в онтогенезі.

З точки зору розглянутих змін процес формування особистості можна уявити як розвиток волі. І це не є випадковим. Воля всього лише один з виражень особистості людини. Справжня основа особистості складається з особливої структурної сукупності діяльностей суб'єкта, яка формується в певний момент розвитку його зв'язків з іншими людьми [33, с. 142].

Особистість – специфічне людське утворення, яке не може бути виключено з її діяльності щодо пристосування так само, як не можуть бути виведені з такої діяльності свідомість людини або її людські потреби. Подібно свідомості людини і її потребам, особистість також є продуктом відпрацьованих людиною суспільних відносин, в які їй доводиться вступати за родом своєї діяльності [43].

Процес формування особистості передбачає розвиток діяльності суб'єкта. Дії постійно збагачуються новими методами і прийомами. Тому виникають протиріччя між діями і їх спонукальними мотивами [51].

Самооцінка людини є одним з психологічних утворень, які в сукупності складають особистість. У більш широкому сенсі оцінка людиною своїх можливостей, самого себе. Вона визначає відносини з іншими людьми, а також розкриває людині її власні якості, такі як вимогливість до себе в тому числі, критичне ставлення до власних успіхів або невдач. Безперечно, самооцінка основний компонент самосвідомості. Вона встановлює рівень домагань, тобто складність завдань, які людина перед собою ставить і про які думає, що може їх виконати [51].

Формування особистості є природно безперервним процесом, який складається з послідовно змінюваних стадій, якісні особливості яких визначаються конкретними умовами і обставинами. Але справжнє народження особистості є подією, яка змінює хід усього подальшого психічного розвитку.

Уявлення про себе і знання про власну особистість дитина починає накопичувати з раннього дитинства. Найчастіше ці знання представлені в неусвідомлюваних чуттєвих формах [53]. І зовсім інша справа – самосвідомість, усвідомлення власного «Я». Самосвідомість є результатом становлення людини як особистості. Виступаючи у вигляді феноменологічної трансформації форм дійсних відносин особистості. Дошкільне дитинство є періодом первісного формування особистості. Це період розвитку особистісних механізмів поведінки [53].

У період дошкільного дитинства дитина пізнає соціальне оточення через предмети, створені людьми. Перед дошкільником розкривається світ дорослих з точки зору їх діяльності та взаємовідносин. Соціальна ситуація розвитку в дошкільному періоді трансформується в наступне співвідношення: дитина – предмет – дорослий.

У дошкільному віці, на відміну від інших, сильна залежність дитини від дорослого. Благополучне проходження даного етапу становлення особистості багато в чому залежить від того, як складаються стосунки з дорослими людьми. С.О. Ладивір [30] пояснює наступне, що дорослі не завжди усвідомлюють, яким чином діти перейняли їх особистісні якості, як оригінально, відповідно до специфіки дитячого віку, ці якості були інтерпретовані, і яке величезне значення вони мають для дитини.

Ж.В. Мельник [35] зазначає, що основна потреба дитини полягає в тому, щоб увійти в світ дорослих, бути прийнятим дорослими і діяти як вони і спільно з ними. У процесі взаємодії з дорослими дитина отримує певний досвід. Під впливом нового досвіду у дитини формуються не тільки критерії оцінювання себе і оточуючих, але також зароджується одна з найбільш важливих здібностей до співпереживання, емпатія. Дитина навчається співпереживати іншим людям, співчувати горю і радості як своїм власним. В процесі спілкування вона вперше усвідомлює з дорослими і однолітками, що слід приймати не тільки свою, але і чужу точку зору. Тонко налагоджена система взаємин дитини з дорослим стає відправною точкою і починається налаштування дитини на інших людей, проте, вона сильно потребує їхнього визнання [35].

У дошкільному дитинстві фактично формується особистість, розвивається самосвідомість і світовідчуття дитини. На цьому етапі розвитку дитина вже не тільки орієнтується і діє на основі реальних сьогохвилинних імпульсів. Іншими словами, дошкільник знаходиться в процесі переходу від наочно-дієвого мислення до наочно-образного мислення. Б.Д.Ельконін [57] щодо цих процесів зауважив, що дитина

отримує можливість рухатися від ідеї до її реалізації, або від думки до обставини, а не від обставини до думки.

Розвиток мови нерозривно пов'язаний з розвитком процесів мислення. У дошкільному віці на мову дитини покладається функція планування і регулювання діяльності. Словниковий запас дитини постійно збагачується, розвивається граматичний склад мови. Дитина тепер може не тільки прокоментувати будь-яку подію, а й висловити тимчасове бажання. Вона замислюється, міркує про оточуючі явища, інших людей, про саму себе і своє місце в житті [41].

Це далеко не вичерпний перелік можливих змін і новоутворень, які відбуваються з дитиною в дошкільному віці. Таке трактування буде недостатньо повним, якщо ігнорувати роль, яку на всьому періоді розвитку дитини відіграє дорослий. З близькими дорослими (татом, мамою, бабусею, дідусем та ін.) дитина знайомиться на початкових щаблях свого життя [40, с. 222]. З навколишнім світом, через них вона знайомиться, вперше чує звуки людської мови, поступово опановує предметами і знаряддя своєї діяльності, а в подальшому, завдяки близьким дорослим, дошкільник осягає складну систему людських взаємин. В історії відомо безліч випадків, коли діти, за певних обставин позбавлені спілкування з дорослими протягом декількох перших років свого життя, потім так і не навчилися мислити, розмовляти по-людськи. Вони не зуміли адаптуватися в соціальному середовищі [35].

У дошкільному віці на перший план виходить така характеристика, як емоційна прив'язаність дитини до батьків, а особливо – до матері. Причому прихильність приймає, аж ніяк не форму залежності, а скоріше – поваги, любові і вдячності [20]. У такому юному віці дитина поки що не в змозі добре вловлювати всі тонкощі міжособистісного спілкування. Вона не може зрозуміти, чому між батьками спалахують сварки, також не володіє засобами вираження своїх почуттів і переживань. Тому найчастіше сварки між батьками дитина сприймає як небезпечні ситуації, досить

тривожні події. Цьому сприяє сильний емоційний контакт з матір'ю. Крім того, дошкільник може відчутися своєю провину у виникненні конфлікту, або що сталося нещастя, оскільки в достатній мірі не усвідомлює справжніх причин того, що відбувається. Вона говорить всім, що є поганою, не виправдала надій батьків і тому недостойна їхньої любові. Таким чином, часті конфлікти між батьками, гучні сварки та скандали викликають у дошкільнят почуття занепокоєння, емоційної напруги, невпевненості в собі [20, с. 13-14].

Результати досліджень Н.В. Медведєвої [34] показали, що в спілкуванні члени родини займаються реалізацією цілого діапазону різних сімейних функцій. Серед них обмін інформацією та передача життєвого досвіду від старшого покоління молодшому, емоційне єднання, взаємна моральна підтримка і ряд інших функцій.

Дошкільник в процесі пізнання і освоєння навколишнього світу поки ще не володіє достатнім досвідом. Така ситуація вимагає від нього напруження всіх здібностей і можливостей, а результат не завжди буває успішним. У такому випадку дитину чекає розчарування. Деякі речі, які для дорослого виглядають звичними і природними, для дитини можуть бути занадто складними. У дошкільному віці досить помітним стає процес розвитку особистості і вдосконалення поведінки дитини на основі наслідування. Вона наслідує оточуючих людей, особливо однолітків і дорослих. Необхідно зауважити, що даний період є сензитивним у розвитку особистості на основі наслідування, що супроводжується закріпленням форм поведінки, які дитина спостерігає. Причому спочатку закріплюються зовнішні наслідувальні реакції, після чого – демонстровані якості особистості [18].

У старшому дошкільному віці дитина вчиться спілкуватися і взаємодіяти з оточуючими в умовах спільної діяльності. Вона вивчає елементарні норми і правила поведінки, що допомагають їй в подальшому швидко сходитися з людьми, встановлювати міцні ділові контакти і

особисті взаємини [14]. Але під час виникнення в цьому віці важкої ситуації порушується розвиток сформованих відносин, у дитини виникають негативні емоції і переживання, з'являється почуття дискомфорту. Поєднання всього перерахованого за певних умов може несприятливо позначитися на розвитку індивіда [29, с. 7].

Дитячий вік є часом насиченого засвоєння дитиною найрізноманітнішого інформаційного матеріалу. За концепцією Л.С.Виготського [13], онтогенез дитини відбувається у вигляді засвоєння суспільно-історичного життя людей. Психічний розвиток дітей ґрунтується на їхній специфічній відтворюючій діяльності, через яку дитина долає стійкі потреби, що склалися історично.

Значна кількість батьків скаржаться на те, що дитина стала знервованою і конфліктною. Вони не можуть уявити, що їхній малюк має власні інтереси і заявляє про них нарівні з усіма [24]. Проблема батьків в тому, що вони не вміють спілкуватися з маленькою людиною з урахуванням її віку, поважаючи в ній особистість, що формується.

Будь-які прояви несхвалення з боку дорослих дитина переживає дуже болісно. Саме з цієї причини дитина часто конфліктує.

Не варто забувати про те, що перевиховувати дитину набагато складніше, ніж виховувати з самого початку. Дорослі повинні знати особливості формування особистості дитини. Це необхідно для того щоб грамотно розв'язати складну педагогічну задачу.

Якщо поглянути на процес формування особистості дитини в дошкільному віці, його можна розділити на три етапи. Перший з них відповідає віку від трьох до чотирьох років. В основному він пов'язаний зі зміцненням самостійної емоційної регуляції. Другий етап відповідає віку від чотирьох до п'яти років і відноситься до моральної саморегуляції [28, с. 12-13]. Третій етап розвитку особистості відбувається ближче до шести років. У цей час відбувається формування ділових особистісних якостей дитини.

У дошкільному віці у дітей відбувається формування певних, досить стійких моральних уявлень і розвивається здатність до саморегуляції.

Норми, які стосуються спілкування з людьми, засвоюються останніми [38]. Вони є найбільш складними для дитячого сприйняття, тому дотримання цих норм на практиці дається дітям з великими труднощами. У молодшому дошкільному періоді дотримання норм і правил міжособистісної поведінки виражається у дітей наслідуванням. Поступово вони починають глибше проникати в сутність цих норм і правил. Ближче до старшого дошкільного віку, вони не тільки самі дотримуються засвоєних правил, але також стежать, щоб й інші діти виконували ці правила [38].

У поведінці дітей дошкільного віку настає період, коли кордони пізнавальної саморегуляції стають тісними. І тоді поведінка переноситься на соціальні дії і вчинки. Поступово моральні аспекти поведінки засвоюються і стають звичущими, стійкими. Вони втрачають свій ситуативний характер. У цьому періоді розвитку розширюються межі, і повністю перебудовується система взаємовідносин між дитиною і дорослими, дитиною і однолітками. Види діяльності дітей стають складнішими, вони беруться за виконання спільної діяльності [46].

Отже, формування особистості є природно безперервним процесом, який складається з послідовно змінюваних стадій, якісні особливості яких визначаються конкретними умовами і обставинами. Уявлення про себе і знання про власну особистість дитина починає накопичувати з раннього дитинства. Процес формування особистості дитини в дошкільному віці можна розділити на три етапи:

- 1) від трьох до чотирьох років – зміцнення самостійної емоційної регуляції ;

- 2) від чотирьох до п'яти років – моральна саморегуляція;

- 3) ближче до шести років – формування ділових особистісних якостей дитини [44; 47; 54].

Необхідно зауважити, що даний період є сензитивним у розвитку особистості на основі наслідування, що супроводжується закріпленням форм поведінки, які дитина спостерігає. У дошкільному дитинстві фактично формується особистість, розвивається самосвідомість і світовідчуття дитини.

1.2. Проблема формування образу Я у дітей дошкільного віку

Поняття Я-концепції з'явилося в середині XIX століття в гуманістичній психології, засновники якої (А. Маслоу, К. Роджерс) прагнули до цілісності «Я» і його особистісного самовизначення. Я-концепція як структурний елемент психологічного образу особистості, формується під час спілкування і діяльності. Це ідеальне уявлення індивіда про себе. Я - концепція виникає в обставинах обміну діяльністю між людьми, у ході якого суб'єкт налагоджує, уточнює і коригує образи свого Я [55, с.112].

Образ Я відноситься до категорії «Я» як сфери особистості. «Я» - одне з найстаріших філософсько-психологічних понять. «Я» мислилося і як серія або ланцюг моментів свідомості.

У філософсько-психологічній та педагогічній літературі, що розглядає проблеми розвитку людської культури і саме тут вона знаходить свій справжній образ Я як особистість - носій культури. Гегель розглядає цей процес як сходження від абстрактного до конкретного. Перша стадія – свідомість. На стадії «свідомості» предмет протистоїть людському «Я» як зовнішня даність, і визначає його: свідомість носить споглядальний характер. На наступній стадаї – самосвідомості – предмет і свідомість тотожні, свідомість визначає свій предмет, саму себе. Вищим щаблем у розвитку індивідуальності є стадія «духу». На цій стадії свідомість осягає духовну реальність світу і себе, як вираження цієї реальності. У філософських судженнях Л. Фейєрбаха ми спостерігаємо спроби визначення самоцінності і значущості конкретного людського індивіда у

всій повноті його тілесного і духовного буття. Фейєрбах прагне по-новому осмислити поняття суб'єкта. «Я» він розглядає як людину, що володіє тілом і мислячою головою, реально існуючу у просторі і часі. Саме в сфері міжлюдського спілкування і здійснюється, за Фейєрбахом, реалізація людиною своєї сутності [31, с. 13-14].

Ці філософські ідеї знайшли своє відображення в сучасних педагогічних концепціях, що розглядають міжособистісні відносини в якості основних у становленні образу Я особистості. Німецький філософ Г.Плесснер звертається до окремих відмінних здібностей індивіда, зокрема, до особливостей його психіки. Ця позиція задає не тільки структуру внутрішнього світу людини, але і способи реалізації людського існування [21].

Аналіз психологічних робіт вітчизняних і зарубіжних дослідників виявив неоднозначність трактувань у визначенні образу Я. Серед найбільш часто використовуваних є такі генетично споріднені терміни як «самосвідомість», «самопізнання», «самовідношення», «самооцінка», «Я», «Я-концепція», «ідентичність» [21].

У зарубіжній гуманістичній психології в якості основного визначення «Я-концепції», «образу Я» розглядається сукупність уявлень індивіда про себе [4, с. 14]. Вона формується в процесі взаємовідносин людини з іншими людьми, має тенденцію до зміни в результаті придбання нового досвіду (К. Роджерс, Р. Бернс, Т. Шибутані), вікових новоутворень (Г. Олпорт, Б.Ф. Скінер, Е. Еріксон) [4].

У вітчизняній психології образ Я співвідноситься з поняттям «особистість». Одними дослідниками висувається і обґрунтовується теза про образ Я як компонент в структурі особистості (А.Г. Ковальов, К.К. Платонов, В.М. Мясичев); інші (С.Л. Рубінштейн, В.І. Слободчиков, В. А. Петровський) вважають, що образ Я – це особистість в цілому [4, с. 15].

За У. Джеймсом Я – як об'єкт – це все те, що людина може назвати своїм. Автор виділяє три модальності:

- 1) фізичну особу (включаючи матеріальні цінності),
- 2) соціальну особистість,
- 3) духовну особистість [4].

У. Джеймс пише: «Розуміючи слово «особистість» в найширшому сенсі, ми можемо, перш за все, поділити її на три частини по відношенню до:

- 1) її складових елементів,
- 2) почуттів і емоцій (самооцінка),
- 3) вчинків (піклування про саму себе і самозбереження)» [4, с. 19].

Свою точку зору про те, що кожна людину необхідно вивчати як єдине, унікальне, організоване ціле, висловив К.Роджерс. Він підкреслював, що поведінку людини можна зрозуміти, тільки якщо звертатися до цілісності людини. Людину не можна звести до складових її особистості [4].

Таким чином, «Я» позначає те, що людина про себе уявляє і відображає ті характеристики, які людина сприймає як частину себе. Це результат рольових взаємин між людьми. «Я-концепція» включає в себе і те, якою людина хотіла б бути в цих взаєминах. Цей компонент розглядається К.Роджерсом як «Я-ідеальне» [11].

Розглядаючи структуру «Я - концепції», К. Роджерс виділяє чотири параметри образу Я:

- реальне уявлення про себе;
- уявлення про свою соціальну роль;
- уявлення про свої фізичні стани;
- уявлення про свою мету, плани і бажання на майбутнє [4].

Дотримуючись філософсько-психологічних поглядів на сутність «Я», представлену знаннями людини про себе і її здатністю до осмислення себе і своєї ролі у відносинах зі світом в цілому і окремими індивідами, а також з огляду на відбитий характер процесу самопізнання, ми розглядаємо образ Я дитини дошкільного віку як стрижневий компонент особистості, що

містить певну сукупність уявлень дитини про себе, пов'язана з її самооцінкою, і визначає вибір способів взаємодії з соціумом [19, с. 110].

У сучасному світі перед людством стоїть проблема власної ідентичності. Роздуми над питаннями «Хто я?», «Який я?» з'являються в результаті неминучих змін, що відбуваються на різних рівнях людського існування – фізичному, соціальному, особистісному – супроводжуються порушенням відчуття внутрішнього розвитку, почуття внутрішньої стійкості і цілісності. Так, кардинальні соціально-економічні зміни, що відбулися в нашій країні за останні десятиліття, відбилися в трансформації індивідуальної і суспільної свідомості. Політична і культурна кризи призвели до втрати індивідуальної та групової ідентифікації, до зміни змісту психосоціальної ідентичності. Це не могло не позначитися на процесі входження дітей у світ дорослих, привласнення ними установок, норм і моральних ідеалів, що визначають соціальну поведінку і взаємодію людей [16].

Закономірність процесу самопізнання виражається в тому, що людина пізнає себе тими ж шляхами, що і об'єктивний світ: її діяльність спрямована на придбання і збагачення знань не тільки про навколишнє, але й, перш за все, про саму себе, свої можливості, потреби. Основи цих знань найбільш продуктивно освоюються особистістю в онтогенезі, періоді, що характеризується сензитивністю і відкритістю світу. Самосвідомість поступово розгортається в часі, в основі якого лежить все більш ускладнена діяльність самопізнання, емоційно-ціннісного ставлення до себе і здатність регулювати свою поведінку [17].

У Базовому компоненті дошкільної освіти соціально-особистісна компетенція розглядається, як готовність самостійно розв'язувати завдання пов'язані зі спілкуванням і взаємодією з однолітками і дорослими і з сукупністю уявлень про себе, самооцінкою. Виділяють такі завдання як розвиток позитивного ставлення дитини до навколишнього світу, себе, інших людей; залучення до цінностей співпраці, розвиток комунікативної і

соціальної компетентності [2; 25].

До старшого дошкільного віку, дитина починає усвідомлювати не тільки свої особистісні якості, мотиви, навіть оцінювати свої конкретні дії і досягнення, переживання, але і свої бажання, які не є предметом оцінки та порівняння, проте згуртовують особистість дитини в цілому. Все це відтворюється в посиленні самосвідомості старшого дошкільника і в реформуванні відносин 5-6-річної дитини до інших дітей. Передумова розвитку самосвідомості – це розуміння дитиною того, що вона собою представляє, якими властивостями володіє, як ставляться до неї оточуючі і чим викликане це відношення. У той же час діти починають усвідомлювати особливості своїх вчинків і в міру засвоєння загальноприйнятих норм і правил використовувати їх в якості міри для оцінки себе і оточуючих. Здатність усвідомлювати себе формується у дитини в соціальних контактах з дорослими і однолітками, через різні види активності, в яких вона проявляє свої якості і здібності [22, с. 156-157].

Протягом дошкільного дитинства у дитини формується система «Я» як уявлення про себе саму, узагальнені на основі її взаємодій зі старшими та навколишнім світом і містить у собі сукупність таких образів:

1. Образ фізичного «Я» - тіло і його функції.
2. Образ соціального «Я» - взаємодія і сприйняття дитини оточуючими.
3. Образ реального «Я» - пізнання себе в порівнянні з іншими.
4. Образ ідеального «Я» - здатності, якості особистості, що відповідають її прагненням [3; 9].

Перші ознаки образу фізичного «Я» виникають в ранньому дитинстві. Виділяючи себе, своє особисте тіло з навколишнього простору з предметів спільного, зовнішнього світу. Вивчаючи своє тіло, дитина набуває початкові відомості для створення в подальшому уявлення про себе як про певний центр переживань. Дитині хочеться проявити своє ідеальне «Я» - подивіться, ось я який! Хочеться висловити свою

внутрішню індивідуальність в чомусь такому, що звернуло б на неї увагу інших людей, змусило б їх дивуватися, захоплюватися нею [11].

Отже, незважаючи на численні роботи, присвячені проблемі Я, ні у філософській, ні у психологічній науці, до теперішнього часу не склалося єдиного погляду на інтерпретацію і структуру цього феномена. Одні дослідники обґрунтовують образ Я як компонент в структурі особистості; інші вважають, що образ Я – це особистість в цілому. Ми розглядаємо образ Я дитини дошкільного віку як стрижневий компонент її особистості, що містить певну сукупність уявлень дитини про себе. Образ Я – це система уявлень дитини про своє тіло і його функції, про взаємодію і сприйняття її оточуючими, про себе в порівнянні з іншими, прагнення до самовдосконалення, що формується на основі взаємодій дошкільника людьми та навколишнім світом.

1.3. Особливості формування образу Я в дошкільному віці

У дошкільному віці першочергове значення має розвиток основ особистісної культури дитини, її емоційне благополуччя, розвиток індивідуальних здібностей і нахилів. Освіта передбачає розвиток особистості дитини, вимагає створення адекватних віку психолого-педагогічних умов: індивідуального підходу до дитини, надання широкого вибору видів діяльності, відсутності жорсткої предметності [12].

Аналіз сучасних теорій і концепцій дошкільної освіти дає змогу констатувати, що розробка проблеми становлення образу Я дитини в педагогічній науці і практиці почала розвиватися порівняно недавно. Довгий час головним орієнтиром і критерієм успішності педагогічної роботи з дитиною була міра успішності її в знаннях, уміннях, навичках, які повинні стати в нагоді потім, на етапі шкільного навчання. Базисні основи, що визначають успішність особистісного становлення і розвитку, закладаються в дошкільному дитинстві. Цей самоцінний період життя робить дітей повноцінними особистостями і в даний момент, і в

майбутньому породжує такі якості, які допомагають людині визначитися в житті, знайти в ній своє гідне місце. Виховуючи з ранніх років у дитини колективізм, ми тим самим намагалися протистояти природним процесам визрівання психіки, концентрації свідомості дитини на власних потребах. Протиріччя між біологічним і соціальним початками в людині породжують рушійні сили її розвитку [12; 15].

Ускладнення змісту провідного виду діяльності, системи відносин на кожному віковому етапі веде до кількісних накопичень і якісних змін (закон метаморфозу) та появи новоутворень в структурі особистості дитини.

Новоутворення характеризують саму сутність кожного вікового етапу як нової епохи або нового щабля в дитячому розвитку. Центральне новоутворення як узагальнений результат психічного розвитку несе в собі спонукальну силу і стає підґрунтям для формування особистості в наступному віковому періоді [36].

На ранніх онтогенетичних етапах пріоритетною метою розвитку дитини є становлення її самості. Діти за своєю природою егоцентристи, і не враховувати це у вихованні не можна. Результатом протидії природній суті дитини може стати її придушення, але не зміна, тому педагог повинен організовувати виховний процес не всупереч віковим особливостям дітей, а з їх урахуванням. Це розуміння певною мірою і стало причиною розвитку у дитини уявлення про себе, своє сутнісне Я [42].

Для дитини дошкільного віку площина «особистісні уявлення» виступає на перше місце і є основою для формування життєвих сенсів та смислових структур особистості. Сміслова сфера особистості дитини має три рівні структурної організації життєдіяльності дитини – три лінії розвитку: психофізіологічна (індивідуальні особливості), психологічна (суб'єктні особливості), соціальна (соціальні особливості), які в розвиненому вигляді представляють собою цілісне системно-сміслову утворення особистості дитини [49, с. 20-21].

Зміни, що відбуваються в дитині до кінця вікового періоду, визначаються як психологічні новоутворення і можуть бути зафіксовані як зміни у розвитку психічних процесів, особистості і самосвідомості [39].

Теоретичні дослідження і практичний досвід показують, що позитивне ставлення до себе є необхідною умовою позитивного відношення до інших людей. Тільки людина з розвиненою самоповагою здатна оптимально виражати віру в свої сили і можливості. Одночасно у такої дитини менш виражені страх і тривожність, боязнь неуспіху, негативних оцінок, почуття провини, відчуття себе знехтуваною, беззахисною. Відкриття внутрішнього світу в собі приводить дитину до усвідомлення і прийняття внутрішнього світу інших людей. Відомий вітчизняний психолог Д.І. Фельдштейн вказує, що в дошкільному віці дитина освоює дві важливі позиції. У першій, де акцент робиться на себе, відбивається прагнення дитини зрозуміти своє Я - що таке Я і що я можу робити. Друга стосується усвідомлення себе суб'єктом суспільних відносин. Навчившись бачити в собі індивідуальність, розпізнавати свої почуття і стани, дитина може бути здатною з розумінням і повагою ставитися до оточуючих. Щоб сприймати іншу людину як безумовну цінність, як унікальну особистість, необхідно, перш за все, приймати так саму себе [23, с. 166-167].

У багатьох психологічних роботах показано, що в якості ядра особистості виступає образ «Я» [41; 45; 48].

На думку багатьох психологів і педагогів, основу самосвідомості дитини-дошкільника становить поєднання чотирьох Я: фізичного, соціального, реального і ідеального. Під час нав'язування дорослими дітям надреалістичних, завищених очікувань у них виникають внутрішні конфлікти між соціальним і реальним Я [13; 37; 50].

Самоповага дитини (переживання власної значущості) має переважаючий вплив на її поведінку. І якщо існує значний розрив між

реальним і ідеальним Я, то це призводить до руйнівного впливу на це почуття.

Розвиток образу Я – це процес відображення. С.Л. Рубінштейн стверджував, що людина усвідомлює свою самість лише через відносини з оточуючими її людьми. Завдання пізнання навколишнього світу і пізнання себе повинні виокнуватися в дошкільному віці, взаємодоповнюючи і взаємозбагачуючи один одного. Відповідно до цього підходу зміни, що відбуваються у внутрішньому світі дитини, служать головними орієнтирами у педагогічній діяльності [48].

Дослідження Л.І. Божовича дають змогу відзначити, що образ «Я» мотивує діяльність особистості, бере участь в цілеутворенні, детермінує відносини з оточуючими, може впливати на розвиток тих чи інших рис і на розвиток особистості в цілому [8].

Цілісний розвиток образу Я дитини ми бачимо в умовах, що створюють прецедент міжособистісного спілкування з дорослим. Виступаючи по відношенню до дитини носієм соціального досвіду, дорослий включає дошкільника в простір спілкування. Власна активність дитини є необхідною умовою процесу самопізнання. Особливості розуміння дитиною своїх особистісних якостей обумовлені не тільки оцінним ставленням до неї дорослих, а й внутрішніми детермінантами, наслідком яких є формування особистісної рефлексії [9]. Уже в дошкільному віці, на думку багатьох вітчизняних і зарубіжних психологів, розвивається такий механізм соціальної перцепції, як емпатія. Дитина прилучається до переживань інших людей, накопичуючи і узагальнюючи досвід взаємодії, що дозволяє їй на певному етапі сприймати іншу людину як відокремленого індивіда і представляти світ переживань іншої як відмінний від свого власного. Уміння вставати на позицію іншого розвивається у неї в процесі спрямованого формування дорослими просоціальної мотивації [49].

Саме в дошкільний період відбувається зародження і розвиток здатності до розуміння своєї особистості, яка включає не тільки вміння оцінювати свої особистісні якості, а й припущення про те, що думають і як оцінюють дошкільника оточуючі. Спілкування з дорослим є для дитини, по-перше, джерелом яскравих, мінливих і особисто адресованих їй впливів, без яких вона може відчувати брак вражень [40].

По-друге, це шлях збагачення когнітивного досвіду. Спілкування з дорослими дає можливість відкрити для себе радість взаєморозуміння, задоволення від співпереживання, від почуття спільності, збіги своїх думок і оцінок з поглядами дорослих.

По-третє, у спілкуванні дорослий підкріплює зусилля дитини, підтримує і коригує їх. Можна сказати, що значимий для дитини дорослий своїм схваленням підкріплює її успішні дії, сприяє їх закріпленню, а докір дорослого має для неї роль диференційованого, негативного сигналу і веде до того, що дошкільник відмовляється від несхальної дії, загальмовує її. По-четверте, дитина в контактах з дорослим спостерігає його діяльність і черпає в ній зразки для наслідування. Взаємодія з педагогом сприяє формуванню у дошкільника досвіду спілкування з дорослим світом [28].

Спілкування дитини з однолітками виконує пріоритетну роль в процесі ідентифікації. Дослідження підтвердили, що дитина особливо чутлива до різних ознак ставлення до себе з боку інших дітей. Пізніше, на шостому році життя, він починає бачити і однолітків, але, перш за все, недоліки останніх. Така особливість сприйняття поєднується з пильною цікавістю до всіх їхніх дій, вчинків, оцінок. Це в значній мірі підсилює потребу дитини в самопізнанні [6].

Характер «об'єктивуватися» щодо самого себе допомагає глибше усвідомити власну унікальність, зрозуміти і визнати унікальність іншого. Важливим мотивом спілкування старших дошкільників виступає потреба у визнанні і повазі однолітків.

Але, навіть прагнучи бути незалежним, дошкільник потребує позитивної підтримки з боку і однолітків, і дорослих. Дорослий виступає для нього як найважливіший орієнтир у виборі способів побудови відносин із соціумом. В основі спілкування з дорослим лежить потреба в емоційній підтримці. Розуміння і рефлексивна оцінка своїх почуттів і станів дозволяє дошкільнику з повагою і терпимістю ставитися до внутрішнього світу інших дітей, будувати з ними конструктивні відносини. Таким чином, досвід відносин з дорослими і однолітками має для дитини особистісне значення, так як його змістовну основу складає процес пізнання себе [41].

У виділенні пріоритетів на різних рівнях формування образу Я ми керувалися, перш за все, положенням про вікові психологічні новоутворення, ролі предметної діяльності, яка створює базу продуктивної взаємодії з соціальним оточенням.

У дітей, які виділяють себе через сферу відносин, самооцінка виявляється або заниженою, або (що рідко) адекватною [14].

Сукупність досвіду відносин дитини з дорослими та іншими дітьми, підкріпленого участю в спільних заходах, становить специфічний вид досвіду, який трактується нами як досвід самопізнання. Значення самопізнання стає все складніше і глибше в міру того, як збагачується духовне життя дитини [19].

Однак, як свідчить практика, формування досвіду самопізнання в багатьох випадках малопродуктивне. Зміст спілкування дорослого з дитиною орієнтований, в основному, на уточнення її фізичного стану, рівня задоволення фізіологічних потреб, хоча в дошкільному дитинстві дитина потребує у взаємодії іншого рівня – особистісного, коли предметом обговорення виступають емоційні стани і проблеми пошуку свого місця в соціумі. Вербалізація чуттєвого сприйняття відбувається раніше і легше, ніж вербалізація почуттів, що є закономірним явищем в дошкільному віці. Однак, за нашими спостереженнями і результатами сучасних досліджень, навіть до кінця дошкільного віку багато дітей відчують серйозні

труднощі в описі своїх почуттів і переживань. Основною причиною є недостатній досвід дитини в чуттєвій сфері. Це не є парадоксальним фактом, так як фізичний дискомфорт дитини завжди знаходить відповідну реакцію у дорослого, який прагне позбавити дитину від неприємних відчуттів. На стан психологічного дискомфорту, що виражається зазвичай в негативній поведінці, дорослі реагують інакше. Якщо в першому випадку зусилля батьків, вихователів спрямовані на полегшення стану дитини, то в другому випадку ставлення до дитини будується відповідно до видимої реакції: капризи та впертість розцінюються як порушення дисципліни. Дошкільникам важко пояснити свій емоційно-психологічний стан в силу вікових особливостей. Вихователь в більшості випадків не здатний вести з дитиною діалог з приводу її переживань [20, с. 14-15].

У зв'язку з цим актуальна ідея розвитку образу Я дошкільника на основі ситуацій, що проєктуються в педагогічному просторі дошкільного закладу і враховують вікові новоутворення дитини під час переходу від проєктованого (відбитого) уявлення про себе до особистісного рівня образу Я. Кожен з цих рівнів має свою цінність і повинен отримати свій повний розвиток, щоб стати підставою для подальшого становлення особистості. Усвідомлення цього дає змогу враховувати отримані рівневі новоутворення дитини під час моделювання ситуацій спілкування і спільної діяльності [28].

Таким чином, рівні розвитку образу Я дошкільника є базовими підставами для розвитку гармонійної особистості. Змістовно це означає, що на певному рівні розвитку образу Я дитини потрібна специфічна, адекватна її досвіду, організація виховання як процесу трансляції свого позитивного образу Я на відносини з дорослими і однолітками. Такий підхід базується на наступних принципах:

- 1) значимість сентизивних періодів розвитку, тобто періодів, найбільш придатних для усвідомлення, засвоєння знань про себе і реалізації їх в побудові відносин з дорослими, однолітками;

- 2) взаємодія дорослих і дітей як рушійна сила розвитку дитини;
- 3) ампліфікація (розширення) дитячого розвитку в дитячій субкультурі як умова вільного пошуку і знаходження дитиною себе в тій чи іншій діяльності і спілкуванні;
- 4) досвід самопізнання як компонент змісту освіти, спрямований на розвиток образу Я дошкільників [29; 49; 55].

Спеціально підкреслимо значення переживань у розвитку образу Я дошкільника. Л.С. Виготський [13] вказував на те, що дитину як активного учасника соціального життя неможливо пізнати лише за рахунок вивчення тільки зовнішніх умов і обставин її життя, так як вони майже не змінюються протягом дитинства. Тому набагато важливіше аналізувати внутрішній стан відбиття цього середовища і обставин життя.

Потреба в пізнанні себе є однією з фундаментальних для людини. Очевидно значення наукового осмислення формування образу Я особистості як керованого процесу, що дозволяє дитині успішно подолати психологічний перехід від егоцентризму до децентрації. Здатність до децентрації і рефлексії важлива для повноцінного становлення образу Я. Рефлексія підсилює самоконтроль і робить більш можливим пристосування до системи моральних правил. Заміна зовнішнього контролю на внутрішній дає дитині більшу самостійність, вчить бачити світ з точки зору іншої людини [41].

У цей період здійснюється перехід від навчання за його власною програмою до навчання за програмою, заданою дорослими. Можна сказати, що в цей період виникає стан, який можна назвати здатність до навчання [46].

Отже, розглянувши особливості розвитку Я-образу, необхідно відзначити, що формування його відбувається, перш за все, під впливом оточуючих, в цілому Я-образ формується під впливом життєвого досвіду дошкільника, перш за все дитячо-батьківських відносин. Однак досить рано дитина сама набуває активну роль, впливаючи на інтерпретацію цього

досвіду, на ті цілі, які вона ставить перед собою, на відповідну систему очікувань, прогнозів відносно майбутнього, оцінку досягненням і тим самим на власне становлення. Доречно виділити такі показники розвитку Я-образу в дошкільному віці: усвідомлення себе в часі, індивідуальна свідомість; бажання розуміти характер ставлення до себе оточуючих дорослих та однолітків; правильна диференційована самооцінка, самокритичність.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ Я У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Діагностика сформованості образу Я у дітей дошкільного віку

Дослідно-експериментальна робота проводилась на базі закладу дошкільної освіти № 3 «Сонечко» Каховської міської ради. У ньому брали участь 20 дітей старшого дошкільного віку.

Мета експериментальної роботи – виявити рівень сформованості Я-образу дітей старшого дошкільного віку.

Протягом усієї дослідно-експериментальної роботи нами застосовувалися такі методи дослідження: аналіз передового педагогічного досвіду, спостереження, бесіда, аналіз продуктів діяльності, самооцінка, методи математичної статистики, узагальнення результатів.

Для педагогічної діагностики Я-образу старших дошкільників нами були виділені відповідні критерії та показники (таблиця 2).

Таблиця 2

Критерії та показники сформованості Я-образу у старших дошкільників

Критерії	Показники
Наявність уявлень про себе	Зовнішній вигляд, інтереси, здібності, особливості характеру, бажання і прагнення
Самооцінка	Я – найкращий; Я – хороший; Я – поганий

Для кожного з цих критеріїв ми узагальнили три рівні прояву показників (таблиця 3).

Для проведення діагностичного експерименту було обрано методику «Намалюй себе» [5; 7].

Рівні сформованості Я-образу старших дошкільників

Критерії	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Наявність уявлень про себе	Чітке, адекватне усвідомлення і здатність легко й правильно охарактеризувати свої особливості.	Часткове усвідомлення і здатність частково, правильно охарактеризувати свої особливості	Нездатність охарактеризувати свої особливості
Самооцінка	Правильна оцінка своїх якостей, вчинків, поведінки, і відповідно до цього адекватне ставлення до себе	Правильна оцінка частини своїх якостей, вчинків, поведінки, і відповідно до цього не завжди адекватне ставлення до себе	Неправильна оцінка своїх якостей, вчинків, поведінки, і відповідно з цим не адекватне ставлення до себе

Методика ґрунтується на пропозиції дітям намалювати три малюнки певними кольоровими олівцями. На першій сторінці – зазначається ім'я, вік дитини, стать. На другій – необхідно намалювати «поганого хлопчика» або «погану дівчинку» чорним і коричневим олівцями. На третій - «хорошого хлопчика» або «хорошу дівчинку» синім і червоним олівцями. На четвертій - себе, «Я», усіма кольорами, що запропоновані за весь час дослідження. Дана методика заснована на вивченні самооцінки і загального емоційного ставлення до себе дітей старшого дошкільного віку [5, с. 10-11].

Оцінювання:

4 бали - завищена самооцінка;

3 бали - норма - адекватно позитивне ставлення до себе;

1 бал - занижена самооцінка.

Дана методика дозволяє визначити наявність сформованості уявлень про себе. Отримані результати фіксуються в таблиці, враховується характер відповідей [1].

Методика вивчення рівня самосвідомості, «Який Я?» [5].

Опис: Вихователь, запитує у дитини, як вона сама себе сприймає і оцінює за десятьма різними позитивними якостями особистості. Оцінки, пропоновані дитиною самій собі, проставляються у відповідних колонках протоколу, а потім переводяться в бали.

Оцінка результатів. Відповіді типу «так» оцінюються в 1 бал, відповіді типу «немає» оцінюються в 0 балів, відповіді типу «не знаю» або «іноді» оцінюються в 0,5 бала. Рівень самооцінки визначається за загальною сумою балів, набраної дитиною за усіма якостях особистості [5, с. 22].

Інструкція: Зараз я назву 10 якостей людини. Ти повинен відповісти, чи вважаєш ти себе таким чи ні. Відповідати на питання треба «так», «ні», «іноді», «не знаю».

1. Хороший
2. Добрий
3. Розумний
4. Акуратний
5. Слухняний
6. Уважний
7. Важливий
8. Умілий (здатний)
9. Чесний
10. Сміливий [5].

Експеримент проводився індивідуально з дітьми старшого дошкільного віку. Результати бесіди про бажання та вподобання дітей оформлялися в таблицю.

За результатами спостереження за пізнавально-ігровою діяльністю дітей дошкільного віку були виявлені такі показники. Тільки у 15% дітей (3 особи) уявлення про себе повністю сформовані, у 65% дітей (13 осіб) самооцінка проявляється досить часто, а 20% (4 осіб) мають досить низький показник, інтерес проявляють досить рідко.

На кожну дитину було складено протокол спостереження (таблиця 4).

Таблиця 4

**Протокол спостереження за дітьми в процесі дослідно -
експериментальної діяльності**

Ім'я дитини	Критерії сформованості			Кількість балів	Рівень Я-образу
	мотиваційний	емоційний	діяльнісний		
Б. Андрій	2	4	1	4	С
Б. Ангеліна	1	2	1	4	С
Д. Анастасія	2	2	2	6	В
Ж. Карина	2	2	1	5	В
К. Лев	2	1	0	3	С
К. Ангеліна	0	1	0	1	Н
Л. Артем	1	1	1	3	С
П. Ксенія	1	1	1	3	С
С.Нікіта	2	2	2	6	В
С. Ангеліна	1	2	1	4	С
С. Максим	1	2	1	4	С
Т.Вадим	1	0	0	1	Н
Ц.Валерія	2	2	2	6	В

Ш. Софія	1	1	1	3	С
Щ. Марія	1	0	0	1	Н
Я. Данил	2	2	2	6	В
А.Семен	2	1	2	5	В
В.Роман	1	0	0	1	Н
Я.Настя	2	0	1	3	С
Ю.Сергій	0	1	1	2	Н

Рівень прояву критеріїв сформованості Я-образу оцінювався наступним чином: 2 бали – проявляється яскраво, постійно; 1 бал – проявляється, але не постійно; 0 – не проявляється. Рівень Я-образу дошкільника високий, якщо набрано 5-6 балів, середній - 3-4 бали, низький - 0-2 бали [52].

За підсумками проведених методик ми відзначили, що в цілому діти дошкільного віку в недостатній мірі впоралися із завданнями, 6 дітей мають високий рівень Я-образу, 7 дітей із середнім рівнем, 3 дітей мають низький рівень розвитку.

Узагальнені результати спостереження за дітьми в процесі дослідно-експериментальної діяльності представлені в таблиці 5 і на рисунку 1.

Таблиця 5

Рівні Я-образу старших дошкільників, в%

високий	середній	низький
30%	45%	25%

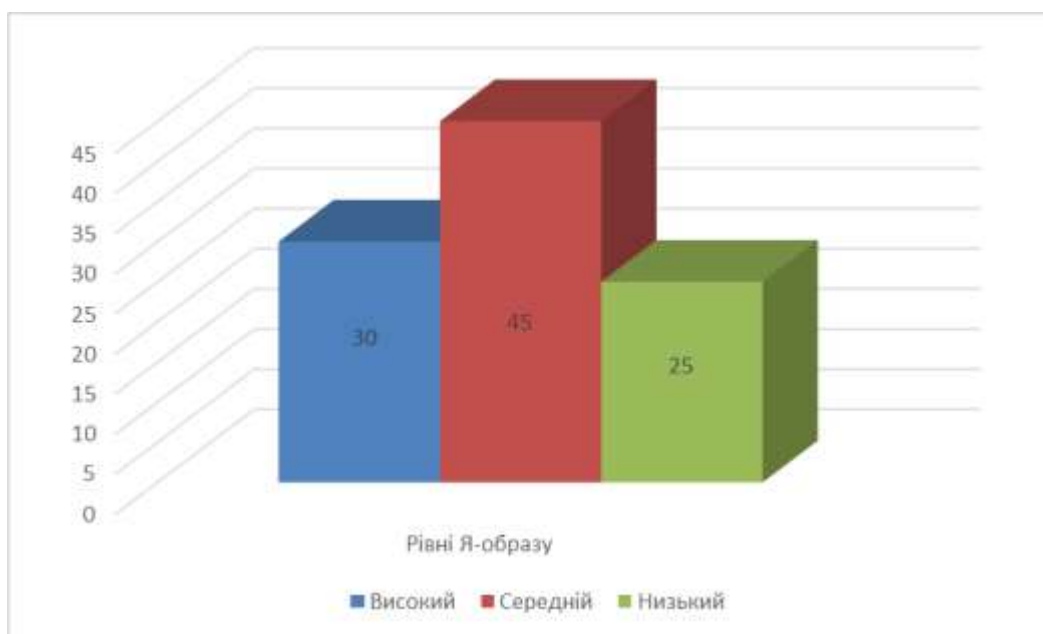

Рис.1. Рівні сформованості Я-образу старших дошкільників, %

Проведена експериментальна діагностика сформованості Я- образу дітей дошкільного віку і наочне моделювання результатів дали змогу виявити переважання, в основному, середнього рівня розвитку Я-образу старших дошкільників. На середньому рівні виявилось 9 дітей – 45%. Такі дошкільники арактеризувалася більшим ступенем самостійності в розумінні завдання і пошуку способу його виконання. Діти відчували часткове усвідомлення і здатність частково, правильно охарактеризувати свої особливості, але не втрачали емоційного ставлення, а зверталися за допомогою до вихователя, діти допомагаюли своєму партнеру, але тільки тоді, коли самі успішно впоралися зі своїм завданням. Правильна оцінка частини своїх якостей, вчинків, поведінки, і відповідно до цього не завжди адекватне ставлення до себе. Ставили запитання для уточнення умов виконання завдання і, отримавши підказку, виконували завдання до кінця, що свідчить про інтерес дитини до даної діяльності і про бажання шукати шляхи розв'язання завдання, але разом з дорослим.

Менша кількість 30% - 6 дітей проявили високий рівень розвитку. Дошкільники чітко, адекватно усвідомлювали уявлення про себе і проявляли здатність легко і правильно охарактеризувати свої особливості,

відрізнялися проявом ініціативності, самостійності, інтересу і бажання розв'язувати пізнавальні завдання. Такі дошкільники не відволікалися, проявляли завзятість і наполегливість в досягненні результату; правильна оцінка своїх якостей, вчинків, поведінки, і відповідно адекватне ставлення до себе яке приносило їм задоволення, радість і гордість за досягнення.

Низький рівень показало 4 дітей, що склало 25% від кількості опитаних. Таких дошкільників характеризує нездатність усвідомити свої особливості. Неправильна оцінка своїх якостей, вчинків, поведінки, і відповідно не адекватне ставлення до себе.

Розвиток Я-образу дошкільників від більш низького рівня до вищого передбачає:

- формування у дитини такого ставлення до предмету, яке відповідало б змісту пізнавальної потреби наступного вищого рівня;
- створення умов, за яких дитині необхідно здійснювати дії вищого порядку, регульовані не предметом, а її власними намірами.

Виходячи з отриманих даних діагностичного експерименту, можна зробити такі висновки: були визначені критерії та показники і рівні сформованості Я- образу старших дошкільників; діагностовано рівень сформованості уявлень про себе і самооцінки дітей старшого дошкільного віку. Результати не виявилися високими, більшість дітей мають середній рівень сформованості Я-образу.

Отримані результати актуалізують необхідність роботи з формування та корекції Я-образу дітей дошкільного віку і необхідності розвитку рефлексивних навичок як засобу підвищення їхньої самооцінки.

2.2. Організаційно-педагогічні умови формування Я-образу у дошкільному віці

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури була сформульована проблема дослідження, яка полягає в пошуку організаційно-педагогічних умов формування образу Я дитини

дошкільного віку.

Структура образу Я представляє єдність когнітивного (знання про себе та інших), оціночного (оцінка себе та інших), поведінкового (структурування відносин з оточуючими дорослими та однолітками) компонентів. Когнітивний компонент виконує провідну роль в становленні образу Я. Його формування забезпечує дитині накопичення ціннісного досвіду, конструює базисну, стрижневу основу образу Я, що закладає фундамент особистості, яка розвивається [41].

Продуктивним є моделювання рівнів розвитку образу Я дошкільника як орієнтирів для проектування і здійснення педагогічних технологій. Кожен рівень розвитку образу Я дитини вимагає специфічної, адекватної її досвіду організації освіти як процесу формування потреб у творчому самопізнанні, емоційно-ціннісному відношенні до себе, а також трансляції свого позитивного образу Я на відносини з дорослими та однолітками. Дані ознаки правомірно розглядати в якості критеріїв виділення трьох рівнів розвитку образу Я дошкільників [54].

Ефективне формування у дитини дошкільного віку уявлень про себе здійснюється в педагогічному просторі, що представляє собою єдність трьох його компонентів: простір спілкування з дорослими, простір дитячої субкультури, предметний простір і розуміється як цілісне середовище формування образу Я, в якому містяться джерела педагогічного впливу, породжуються його фактори, діють закономірності і принципи, можлива діяльність, мета якої – формування образу Я дитини. Такий простір, заданий певними цілями як його системоутворюючими характеристиками, має забезпечувати: формування досвіду адекватної оцінки отриманих про себе знань, можливість вибору способів ставлення до дорослих, однолітків, предметного світу, активізацію в цих відносинах зворотного зв'язку і формування у дитини на цій основі рефлексивної позиції [42].

У дошкільному дитинстві педагогічний процес повинен бути орієнтований на дитину, на навчання її піклуватися про себе, вміння

розпізнавати свої почуття і стани, вступати в діалог з дорослим з приводу пережитих особистісних проблем. При цьому необхідно враховувати початковий егоцентризм дітей дошкільного віку [45].

Педагогічний процес, орієнтований на розвиток образу Я дошкільників, представляється науковцям у вигляді організації системи ситуацій, що послідовно просувають дошкільників в овоєнні знань про себе на більш високий рівень, та передбачають для цього використання специфічної сукупності засобів та умов, що спонукають дитину до самопізнання, ідентифікації, овоєння особистісної позиції [8; 12; 16].

Цілісний розвиток образу Я дітей дошкільного віку забезпечується за рахунок овоєння якісно нового компонента змісту дошкільної освіти - досвіду самопізнання, що розглядається як складова частина і базова підстава для більш глибокого, особистісного досвіду [8].

Технологічне забезпечення реалізації даної моделі в дошкільному закладі включає систему педагогічних засобів: на першому етапі: домінують ситуації, орієнтовані на опосередковане пізнання дитиною себе в процесі овоєння досвіду взаємодії з дорослими. На другому етапі - педагогічні ситуації спрямовані на пізнання дитиною своїх психологічних особливостей, що виконують провідну роль в процесі ідентифікації дитини з собі подібними. На третьому етапі переважають ситуації, спрямовані на усвідомлення дитиною своєї унікальності через емоційно-ціннісне ставлення до інших [12].

Завдання на емпатію, саморегуляцію є прекрасним матеріалом для саморозуміння себе, самотворення. Найбільш успішно дошкільник овоєє фізичне «Я» через овоєння фізичного простору, де дитина старшого дошкільного віку готовий перейти до овоєння іншого, більш складного простору – простору свого внутрішнього світу, яке пов'язане з думками, бажаннями, почуттями, досягненнями дитини і обумовлено особистісним досвідом [16].

Одним із засобів формування «Я» виступає гра. Вона дає змогу

формувати нові лінії «Я», усвідомлювати що приводиться в рух особистісний багаж, рефлексувати, аналізувати і оцінювати його, робити висновки, прогнозувати його застосування в подальшому. У грі дитина вчиться зіставляти досвід ретроспективний і досвід сьогоденного дня, досвід взаємодії і досвід рефлексивної поведінки. Вихователями-практиками успішно застосовувалися і апробовувалися численні дидактичні ігри на формування «Я», формувати позитивний образ Я особистості дитини, позитивну самооцінку себе, самоприйняття. У створенні умов для розвитку ігрової практики у дітей доцільно впливати не тільки на відображення ними явищ навколишнього соціуму, а й на пізнання власного внутрішнього світу. Крім того, запропоновані ігри дають змогу сприяти розвитку сили духу, почуття співчуття, якостей життєрадісності, навичок творчої поведінки [20].

Як один із результатів дослідницької роботи широко використовується самопрезентація, форми якої різні: персональні виставки різних продуктів дитячих робіт, дитячі проекти, ситуації привітання дітей з конкретними досягненнями, мікроп'єси для домашнього і дидактичного театрів тощо [20].

Розвиток «Я» значно виграє, якщо дитина вчиться перетворювати свій особистісний досвід за допомогою тих умінь, які дозволяють використовувати його усвідомлено, як будівельний матеріал образу себе і Я-концепції. Ми відзначаємо досить яскраву появу елементів аналізує сприйняття особистісного досвіду, самозвернення, елементів самопрогнозування і планування майбутнього (виділяються мрії, нові потреби), усвідомленість себе і своїх досягнень в дошкільному віці та ін. Усе це є базою для подальшого розвитку образу Я [28].

При цьому афективний початок не витісняється в процесі соціалізації, а якісно перетворюється, диференціюється, вступає в нові відносини з інтелектом, так як дитина навчається робити висновки [41].

Якщо спочатку дошкільники частіше описують зовнішні ситуативні

характеристики (фізичні атрибути, речі, переваги), то у відповідних умовах, вони роблять акценти на особистісних рисах, виявляють здатність описувати себе з позиції порівняння себе колишнього і реального, посилаються на особистісний досвід, характеристик, що відображають психологічний і узагальнений погляд на себе [28].

Компетентний педагог зможе допомогти дитині прийняти себе такою, якою вона є сьогодні, навчити зіставляти наявне уявлення про себе з бажаним [20].

Отже, для розробки і втілення в життя організаційно-педагогічних умов формування у дошкільників образу Я, необхідна реалізація таких умов: забезпечення обліку структури формування образу Я дитини дошкільного віку; організація занять з дітьми, спрямованих на пізнання самих себе і розвиток здібностей до рефлексії; створення елементів середовища, що викликає і підтримує інтерес дитини до самопізнання; розуміння образу Я дитини, як стрижневого компонента цілісного розвитку особистості в дошкільному віці.

2.3. Педагогічний супровід розвитку та корекції образу Я дитини дошкільного віку

Дошкільне дитинство – надзвичайно важливий період розвитку людини. Дошкільне дитинство має самостійну цінність незалежно від майбутнього шкільного навчання дитини. Дошкільний вік є унікальним і вирішальним періодом, коли закладаються основи особистості, формуються воля і довільна поведінка, активно розвивається уява, творчість, загальна ініціативність, і всі ці найважливіші якості формуються не в процесі навчальних занять, а в провідній діяльності дошкільника - в грі [26].

За вчинками однолітків діти не завжди бачать прояви миролюбності, співчуття, дружнього ставлення, захисту. Встати на місце іншої людини, зрозуміти мотиви дій іншої людини, прийняти умови однолітка, оцінити їх

з моральної точки зору, виявляти бажання до «мирних переговорів» [26].

Отже, для того щоб старший дошкільник усвідомив своє Я, мав адекватну самооцінку своїх знань, можливостей, досягнень, переживав почуття провини, невдоволення собою як можливої помилки в поведінці або діяльності і прагнув до самостійної корекції, для усвідомлення дошкільником себе як члена спільноти однолітків вихователю необхідно розширювати уявлення про зміну позиції дитини у зв'язку з її дорослішанням. Так, наприклад, формуючи почуття відповідальності за молодших, вихователь з дітьми старшого дошкільного віку відвідує молодші групи, для надання допомоги в одяганні на прогулянку в холодну пору року і для спільної гри на прогулянці влітку [32].

Проводити бесіди про дбайливе і уважне ставлення до малюків, читати художню літературу.

Поглиблювати уявлення дитини про себе в минулому, сьогодні і майбутньому, використовуючи, наприклад розглядання фотографій в динаміці росту дитини. Розмовляти на тему: «Яким я був? Яка я зараз? Якими ми будемо?». Вихователь продовжує формувати у дітей уявлення про особисті дані, розвивати позитивну самооцінку старшого дошкільника, розвивати почуття гордості за власні успіхи і досягнення; розширювати гендерні уявлення дітей 5-6 років [32].

Формуючи почуття власної приналежності і вміння аргументувати її за низкою істотних ознак, вихователь розмовляє з дітьми про те, якими хочуть стати дівчатка і хлопчики. Читає народні казки.

Розвивати усвідомлення дитиною 5-6 років свого місця в суспільстві, розширювати уявлення про правила поведінки в громадських місцях, поглиблювати уявлення дітей про їхні обов'язки в групі дитячого садка, вдома, на вулиці і формувати потребу вести себе відповідно до загальноприйнятих норм [32].

Вихователь не пригнічує дитячу ініціативу, а забезпечує технічну сторону виконання завдання, допомагає з пошуком матеріалу і ставиться

серйозно до будь-яких захоплень дитини. Прикладом, може виступити виготовлення годівниць для птахів, створення плану вулиці, міста, де живе дитина тощо.

Далі для педагогічної підтримки в розвитку та корекції образу Я дитини старшого дошкільного віку пропонуємо систему ігрових занять на формування у дітей уявлень про себе, на розвиток самосвідомості [32].

Мета таких ігор – з сприяти розкриттю дитиною свого «Я»; вчити дітей підкреслювати свою індивідуальність; формувати установку на взаєморозуміння; підтримувати атмосферу сприятливого, емоційно-психологічного мікроклімату.

1. «Давайте познайомимось». Діти, сидячи в колі, по черзі представляють себе, підкреслюючи свої звички, вміння, схильності. Наприклад: мене звать Сашко. Я люблю тварин. У мене вдома живе кішка, я граю з нею. Мені подобається розглядати книги про супергероїв тощо. Форма обговорення повинна бути м'якою, ненав'язливою [26].

2. «Моє ласкаве ім'я». Скажіть, діти, якими ласкавими іменами вас називають мама і тато, дідусь і бабуся, знайомі вам люди? У яких випадках це відбувається? Коли від вас щось вимагають? Коли звертаються з проханням? Або коли у ваших близьких гарний настрій? Як ви себе почуваете, коли до вас звертаються ласкаво? Наприклад: «Сашулька, будь люб'язний, подай мені парасольку». Що вам хочеться зробити у відповідь на добрі слова? Чи робите ви це? Якщо ні, то чому [20]?

3. "Поговоримо про вчорашній день". Сісти в коло і розповісти один одному про те, як вчора увечері їх називали батьки. Що ви відчували при цьому? Чи було вам приємно, сумно? Що цікавого відбулося вчора ввечері? Ознайомити дітей із значенням свого імені.

4. "Що в мені хорошого". Розкажи всім про те, що любиш в собі (добрий, чесний, справедливий, сміливий, дбайливий, ласкавий) [20].

5. «Хто я?». Запропонувати дітям розповісти про себе як про іншу людину. Наприклад: цього хлопчика звать Сашко (показати на себе), він –

хороша людина, добрий. Він любить розглядати картинки про тварин. У нього вдома є кішка Мурка. Цьому хлопчикові подобається, коли мама і тато грають з ним.

6. «Дізнайтеся про мого друга». Запропонувати дитині описати свого товариша так, щоб він себе впізнав. Розіграти з дітьми сценку в якій показати особливості конкретної дитини, її звички: шморгає носом, незвичайна хода, звичка смикати одяг тощо [49].

7. «Моя улюблена іграшка». Які іграшки є у вас вдома? А чи є у вас улюблена іграшка? Що ж це таке? Як її звати? ... Де зараз знаходиться ваша улюблена іграшка? Діти, сидячи в колі, по черзі розповідають про свою улюблену іграшку. Коли ви згадували свою улюблену іграшку, що ви при цьому відчували? Чи було вам добре? Або, може бути, вам було сумно, що вашої улюбленої іграшки немає поруч? Під час розмови може звучати тиха, спокійна музика [20].

8. «Що мені не подобається в собі». Під час виконання цієї вправи вихователь починає розмову про свої слабкі сторони. Наприклад: мені не подобається, що я іноді розмовляю зі своєю донькою сердитим голосом, мені не подобається, коли хтось мною командує – я тоді серджуся ... [20].

9. «Чарівний стілець». В середину кола ставиться стілець, на який, садять дитину і всі діти по черзі називають її тільки хорошими словами, підкреслюючи тільки позитивні сторони дитини. Наприклад: Павлуша, ти такий добрий, ввічливий, нікого ніколи не ображаєш, у тебе гарні очі ... Було тобі приємно чи неприємно чути хороші слова про себе [49]?

10. «Зоопарк». Мета - відпрацьовувати навички розуміння оточуючих людей, підтримувати довірчий стиль спілкування, формувати вміння робити елементарний самоаналіз. Діти сидять у колі. Подивіться, діти, на того, хто сидить від вас праворуч, і скажіть: "Яку тварину вам нагадує Ганна..." [26]. Таке вітання здійснюється по колу. Той, хто не зможе з дітей сказати відразу, яку тваринку, птаха, нагадує дитині його партнер, повинен вибачитися перед товаришем і попросити дозвіл назвати

слово пізніше. Вихователь під час цієї вправи звертає постійну увагу на стиль вступу дитини в контакт, на інтонацію, силу голосу, положення рук, голови, рух тіла.

11. «Який настрій у мого друга?». Кожна дитина вибирає собі друга, і в усній формі намагається визначити його настрій, почуття, бажання в даний момент. Діти можуть коментувати висловлювання, погоджуватися і не погоджуватися з думкою партнера, заперечувати в коректній формі [45].

12. «Подаруємо один одному «ласкаві» слова». Вихователь пропонує дітям під спокійний музичний супровід пересуватися по кімнаті, підходячи один до одного, говорити ласкаві, ніжні слова, що підкреслюють кращі якості партнера. Стежити, щоб діти не поспішали під час обміну компліментами [20].

13. «Розкажи про сьогоднішній день». Така вправа може стати маленькою традицією групи. Її можна проводити щовечора. Діти сідають в коло і, педагог починає розмову: - Ось ще цікавий день ми прожили з вами і знову розлучаємося. Але чи все ми встигли сказати один одному? Може хтось забув поділитися з усіма своїми переживаннями? Може бути, в нашій групі є щось незнайоме, про що ви хотіли дізнатися? Зробіть те, що не встигли зробити вчора або сьогодні вранці. Не відкладайте на завтра! Таку невимушену розмову краще проводити в затемненому приміщенні, ввімкнувши спокійну музику, тим самим даючи дітям можливість розслабитися і згадати події минулого дня [26].

Таким чином, звертаючи увагу на вище перераховані рекомендації, дитина 5-6 років буде проявляти інтерес до суспільних явищ. Ставити запитання про себе, батьків, дитячий садок, школу, професії дорослих тощо. Дитина буде задавати питання про минуле, емоційно передбачати найближче майбутнє. Старший дошкільник зможе проявляти співчуття до близьких людей, співпереживати їм. Адекватно відгукуватися на радісні та сумні події в найближчому соціумі. Виявляти чуйність. Відгукуватися на пропозицію спілкування, виступати ініціатором. Дитина старшої групи

буде усвідомлювати соціально-позитивну оцінку моральних якостей, дій, проявів, вчинків, відтворювати самостійно або за вказівкою дорослого деякі зразки соціальної поведінки дорослих або дітей в іграх, повсякденному житті. Позитивно оцінювати себе на основі уявлень про деякі свої якості, особливості та відчувати гордість за власні успіхи і досягнення, успіхи і досягнення батьків, близьких людей, друзів, людей своєї батьківщини.

ВИСНОВКИ

Аналіз психолого-педагогічної та навчально-методичної літератури, діагностичний експеримент дали змогу обґрунтувати організаційно-педагогічні умови та окреслити сучасний стан формування образу Я дітей дошкільного віку. На основі опрацьованих джерел можна зробити висновки та узагальнення до поставлених завдань дослідження:

1. Формування особистості є безперервним процесом, який складається з послідовно змінюваних етапів, якісні особливості яких визначаються конкретними умовами і обставинами. Уявлення про себе і знання про власну особистість дитина починає накопичувати з раннього дитинства. Процес формування особистості дитини в дошкільному віці можна розділити на три етапи: від трьох до чотирьох років – зміцнення самостійної емоційної регуляції; від чотирьох до п'яти років – моральна саморегуляція; ближче до шести років – формування ділових особистісних якостей дитини. Необхідно зауважити, що даний період є сензитивним у розвитку особистості на основі наслідування, що супроводжується закріпленням форм поведінки, які дитина спостерігає. У дошкільному дитинстві фактично формується особистість, розвивається самосвідомість і світовідчуття дитини.

2. Ми трактуємо образ Я дитини дошкільного віку як стрижневий компонент її особистості, що містить певну сукупність уявлень дитини про своє тіло і його функції, про взаємодію і сприйняття її оточуючими, про себе в порівнянні з іншими, прагнення до самовдосконалення, що формується на основі взаємодій дошкільника з людьми та навколишнім світом. Я-образ формується під впливом життєвого досвіду дошкільника, перш за все дитячо-батьківських відносин. Доречно виділити такі показники розвитку Я-образу в дошкільному віці: усвідомлення себе в часі, індивідуальна свідомість; бажання розуміти характер ставлення до себе оточуючих дорослих та однолітків; правильна диференційована самооцінка, самокритичність.

3. За підсумками проведених діагностичних методик та спостережень і бесід, ми відзначили, що 30% дітей мають високий рівень сформованості Я-образу, 45% дітей із середнім рівнем, а 25 дітей мають низький рівень. Отримані результати актуалізують необхідність роботи з формування та корекції Я-образу дітей дошкільного віку і потребу розвитку рефлексивних навичок як засобу підвищення їхньої самооцінки.

4. Для розробки і реалізації ефективного процесу формування образу Я дошкільників ми обґрунтували систему організаційно-педагогічних умов: забезпечення обліку динаміки формування образу Я дитини дошкільного віку; організація занять з дітьми, спрямованих на пізнання самого себе і розвиток здібностей до рефлексії; створення елементів середовища, що викликають і підтримують інтерес дитини до самопізнання; розуміння образу Я дитини, як стрижневого компонента цілісного розвитку особистості в дошкільному віці.

5. Для педагогічної підтримки в розвитку та корекції образу Я дитини старшого дошкільного віку пропонується система ігрових занять. Основні завдання цієї системи: формувати у дітей бажання висловитися, внести свої пропозиції до теми обговорення; вчити дітей пригадувати факти за темою з власного досвіду або з досвіду інших людей, а також імпровізувати (фантазувати), робити припущення; вчити дітей слухати один одного і користуватися фактами, які дізналися один від одного; вчити приймати власне рішення, спираючись на моральну оцінку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анастаси А.И. Психологическое тестирование / А.И. Анастаси. – СПб.: Питер, 2009–324 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А. М. Богущ, дійсний член НАПН України, проф, д-р пед. наук; Авт. кол-в: Богущ А. М., Беленька Г. В., Богініч О. Л., Гавриш Н. В., Долинна О. П., Ільченко Т. С., Коваленко О. В., Лисенко Г. М., Машовець М. А., Низковська О. В., Панасюк Т. В., Піроженко Т. О., Поніманська Т. І., Сідельнікова О. Д., Шевчук А. С., Якименко Л. Ю. — К.: Видавництво, 2012. – 26 с.
3. Байер О.М. Психічна саморегуляція старших дошкільників (психолого педагогічні умови розвитку) / О.М. Байер // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. - № 7. – С. 70-73.
4. Бамбурак Н.М. Поняття «Я -концепції» особистості у вітчизняній і зарубіжній психологічній літературі / Н.М. Бамбурак // Проблема загальної та педагогічної психології. – 2009. - Т. XI. - Ч. 6. – С. 12-20.
5. Беляускайте Р.Ф. Рисуночные пробы как средство диагностики развития личности ребенка / Р.Ф. Беляускайте // Психологическая диагностика, 2007. – №4–58–73 с.
6. Біла І.М. Психологія дитячої творчості / І.М. Біла. – Київ., Фенікс, 2014. – 200 с. 28.
7. Бодалев А.А. Общая психодиагностика / А.А. Бодалев, В.В.Столин. – СПб.: Речь, 2000. – 440 с.
8. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. / Л.И. Божович - СПб. и др.: Питер. (Серия «Мастера психологии»), – 2008. – 398 с.
9. Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе / Л.И.Божович // Психология личности: Сборник статей / Сост. А.Б. Орлов. – М: ООО Вопросы психологии, 2001. – 192с.

10. Большакова А.М. Психологія особистісної реалізованості суб'єкта життєвого шляху: монографія / А.М. Большакова. – Запоріжжя: КПУ, 2011. – 312 с.

11. Боришевский М.Й. Проблема самоактивности личности: сущность, современный стан, перспективы дослідження / М.Й. Боришевський // Наукові записки інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. акад. С.Д. Максименка. – К.: Міленіум, 2006. – Вип. 25. – С. 106-118.

12. Боришевський М.Й. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершини духовності: монографія / М.Й. Боришевський. – К.: Академвидав, 2010. – 416 с. (Серія «Монограф»). Бурманская Г. В. Психологическое обследование детей дошкольного – младшего школьного возраста: Тесты и методическое пособие / Ред. сост. Г.В. Бурманская. - М.: УМК «Психология», 2003. – 352 с.

13. Выготский Л.С. Психология развития человека / Выготский Л.С. – М.: Смысл, 2005. – 1135с

14. Винникот Д. Искажение Эго в терминах истинного и ложного Я (1960) / Д. Винникот // Московский психотерапевтический журнал. – 2006. – № 1. – С. 5–19.

15. Вікова та педагогічна психологія: навч. посібник / [О.В.Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.]. – К.: Просвіта, 2001. – 416с.

16. Гейко Є.В. Психологія цілісності особистості / Є.В. Гейко // Актуальні проблеми психології. - К., 2009. – Т.10. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Вип. 13. - С. 234-244.

17. Глущенко Л.В. Самооцінка особистості як предмет психологічного аналізу / Л.В. Глущенко // Наукові записки ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К.: Главшек, 2005. – Вип. 26. - в 4-х томах. - Т.1. - 508 с. - С. 370 - 373.

18. Гордєєва Ж. В. Розвиток регулярної функції самооцінки у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: дис. ...кандидата психол. наук: 19.00.07 / Гордєєва Жанна Вікторівна. – К., 2007. – 220 с.

19. Гуменюк Г.В. Гармонійний образ «Я» дитини як підсумкова розквіту її особистісного потенціалу / Г.В. Гуменюк // Актуальні проблеми психології: Психолого-педагогічні основи розвитку особистісного потенціалу дитини в сучасному суспільстві: Збірник наук. статей / За заг. ред. проф. С.Д. Максименка та канд. психол. наук С.О. Ладивір. – К.: 2007. – Том IV. – 197с.

20. Гуменюк Г.В. Своєрідність образу «Я» дитини як предмет професійної уваги вихователя / Г.В. Гуменюк // Індивідуалізація виховання в 184 дитячому садку: методичні рекомендації. – К.: Міленіум, 2005. – С.12- 26.

21. Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції: навч. посіб. / О.Є.Гуменюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 310 с.

22. Джебженяк І.В. Проблема формування самоставлення як компонента сфери «Я» / І.В. Джебженяк // Проблема загальної та педагогічної психології. – 2006. – Т. VIII. - Вип. 7. – С.156-163.

23. Дятленко Н.М. « Теоретико – методологічні засади дослідження самоповаги в ранньому онтогенезі» / Н.М. Дятленко // Проблеми загальної та педагогічної психології. За ред. Максименко – К., 2005. – Т. VII. - Вип.5. – С. 166 - 170.

24. Дятленко Н.М. Психологічні умови розвитку самоповаги у дошкільників: дис. ...кандидата психол. наук: 19.00.07 / Дятленко Наталія Михайлівна. – К., 2002. – 205 с.

25. Закон України «Про дошкільну освіту» / Бібліотека журналу «Дошкільне виховання». – К: Ред. ж-лу «Дошкільне виховання», 2001. – С.4-33.

26. Зинченко, В.П. Как помочь ребенку осознать себя. Рекомендации психологов колледжа Эльмира, Нью-Йорк (США) / В.П. Зинченко // Обруч, 1996. – №1. 7–9 с.

27. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід): Дис... докт. психол. наук. – К., 2000. – 336 с.

28. Кононко О.Л. Плекаємо в малечі почуття самовартості: Навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини до шк. віку «Я у Світі» О.Л.Кононко. – К.: Наш час., Х.: Ранок, 2010. – 207 с.

29. Кузьменко В.У. Вихована психологічна ситуація – засіб розвитку індивідуальностей / В.У. Кузьменко // Дошкільне виховання. – 2007. - №8. – С.6-9.

30. Ладивір С.О. Внутрішній світ дитини як проєкція життєдіяльності / С.О. Ладивір // Дошкільне виховання. – 2006. - №5. – С.4-6.

31. Мадди С. Теории личности. Сравнительный анализ / Сальваторе Мадди / пер. И. Авидон, А. Батустин и П. Румянцева. – СПб.: Речь, 2002. – 448 с.

32. Малютина, Е. В. Методический аспект формирования образа Я ребенка 5-6 лет, как фактора вхождения в социум / Е. В. Малютина. — Текст : непосредственный // Актуальные задачи педагогики : материалы III Междунар. науч. конф. (г. Чита, февраль 2013 г.). — Т. 0. — Чита : Издательство Молодой ученый, 2013. — С. 40-41. — URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/67/3466/> (дата обращения: 05.04.2021).

33. Марцинковская Т.Д. «Образ Я» в современном мире / Т.Д.Марцинковская // Мир психологии, 2004. – №4. – 142–149 с.

34. Медведєва Н.В. Дослідження феномена самопізнання особистості /Н.В. Медведєва // Наукові записки ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2005. – Вип. 26 – Т. 3 - С. 110-114.

35. Мельник Ж.В. Уявлення про структуру самосвідомості особистості у сучасній психології / Ж.В. Мельник // Проблема сучасної психології. Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського наук ун-ту ім. П.Огієнка ін-ту психології АПН України ім. Г.С. Костюка – 2009. - Вип. 6. Ч. 2. - С.66-73.

36. Мішечкіна М.Є. Виховання впевненості в собі у дітей старшого дошкільного віку та молодого шкільного віку: монографія / Маріна Мішечкіна. – Донецьк: Юго-Восток, 2009. – 243 с

37. Муратова І.А. Таємниця проблеми самосвідомості / І.А.Муратова // Зб. нак. праць. – К., ІВЦ «Політехніка». – 2003. – Вип. 3. – С. 29-32.

38. Налчаджян, А.А. Я-концепція // Психология самосознания. Хрестоматия / А.А. Налчаджян. – Самара, 2000. – С. 333 – 393.

39. Науменко О. С. Структура Я-концепції особистості / О.С.Науменко // Актуальні проблеми психології. Проблеми психології творчості « вид-во ЖДУ ім. Івана Франка Житомир». – 2010. - Т. 12. - Вип. 10. - Ч.ІІ – С. 287-293.

40. Олійник О.О. Дослідження особливостей онтогенезу самооцінки та її впливу на інтелектуальний розвиток особистості / О.О. Олійник // Проблема загальної та педагогічної психології. - К., 2005. - Т.VII. - Вип.1 – С.221-228.

41. Островська К.О. Взаємозв'язок образу «Я», самооцінки і ціннісних орієнтацій молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / К.О. Островська. – К., 2003. – 20 с.

42. Пасічніченко А.В. Становлення статусу дитини у групі ровесників на етапі переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку А.В. Пасічніченко // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка. – Полтава, 2003. – Вип. 1/2 (28-29). – С.59-62. – (Серія «Педагогічні науки»).

43. Петрів О.П. Словник-довідник з вікової та педагогічної психології. О.П. Петрів. – Львів: 2008. – 264 с.

44. Піроженко Т.О. Особистість дошкільника: надії та перспективи розвитку: науково-методичний посібник / [Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, Л.І. Тишук та ін.] – Житомир: 2003. – Ч.1,2,3. – 176 с.

45. Піроженко Т.О. Психологічний супровід інноваціо-освітніх технологій в дитячому садку / Піроженко Т.О. – Тернопіль: 2006. – 48с.

46. Психічний розвиток дитини-дошкільника: навч. посіб. Для педагогів, психологів, вихователів дит. дошк. закладів / [Кулачківська С.Є., Ладивір С.О., Піроженко Т.О. та ін.]. – К.: Світоч, 2004. – 75 с.

47. Райс Ф. Я-концепція, самооценка, пол, этническое происхождение и идентичность / Ф. Райс // Психология подросткового и юношеского возраста. – СПб.: Питер, 2000. – С. 219–255.

48. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / Рубинштейн С.Л. – СПб: Питер, 2003. – 713 с.

49. Слободчиков И.М. К вопросу о развитии «образа Я» в предшкольный период детства / И.М. Слободчиков, О.И. Самуйлова // Психологическая наука и образование, 2004. – №1. – 18–21 с.

50. Субботский Е.В. Генезис личности: Теория и эксперимент. – М.: Смысл, 2010. – 408 с.

51. Таран О.П. Філософські та психолого-педагогічні аспекти дослідження Я-концепції як інтегральної складової самосвідомості // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. Наук.-метод. зб. –Вип. 8.: Том I. – К., 2006. – С. 177-182.

52. Терлецька Л.Г. Основи психодіагностики / Л. Г. Терлецька // навчальний посібник. Серія «Психолог інструментарій». – К.: Главник, 2006.–144 с.

53. Тищенко С.П. Про розвиток самосвідомості в онтогенезі (дошкільний вік) / С.П. Тищенко // В кн.: Актуальні проблеми психології.

Том IV. Актуальні проблеми генези особистості в контексті навчання і виховання: зб. наук. ст. – К.: Нора прінт, 2001. – С.154-159.

54. Чайка Г.В. Я-концепція як система, що самоорганізується / Г.В.Чайка // Проблеми загальної та педагогічної психології. – К., 2006. – Т.VIII. Вип.3. – С. 367 – 374

55. Черняк А.І. Самосвідомість людини як головний механізм актуалізації її Я-концепції / А.І. Черняк, Н.В. Костюкова// Вісник Національної академії оборони України 3(7). – 2008. – С.112 – 117.

56. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник / В.Б.Шапор. – Харків: «Прапор», 2007. – 640с

57. Эльконин Д.Б. Психология развития: учеб. пособие для студ. вузов / Эльконин Д.Б. – М.: Академия, 2001. – 114 с.

Додаток А

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Золотопуп Наталія Миколаївна, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;

• використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

17.04.2021
(дата)

(підпис)

Н.М.Золотопуп
(ім'я, прізвище)

Додаток Б